

DİN-EKONOMİ İLİŞKİSİ VE GÜNCEL ARAYIŞLAR

Yrd. Doç. Dr. Şennur Özdemir

ÖZET

Bu çalışmada öncelikle doğu ve batının tarihsel iktisadi formlarının (ahilik ile lonca düzenleri) farklılıkları üzerinde durulmuştur. Protestanlık ve kapitalizm ilişkisi ele alınmak suretiyle güncele taşınan din ekonomi ilişkileri güncel arayışlar bağlamında problematize edilmek suretiyle batının ekonomik insanına karşı doğunun dayanışmacı bütüncül/ahlaki insanı konumlandırılmak suretiyle bir çözüm önerisi geliştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: din, ekonomi, lonca, ahilik, protestanlık

Giriş

Öncelikle şu soru ile başlamak istiyorum, ki bu soru Kapitalist sistemin ortaya çıkışını ve temel özelliklerini ünlü *Protestan Etik ve Kapitalizmin Ruhunu* başlıklı çalışmasına konu edinen Max Weber'in (1992) de temel sorusu idi: Kapitalist sistemin temel dayanağı olan, en çok çıkar/kazanç peşinde koşan birey tarih-ötesi bir kategoriye mi tekabül eder? Yani iktisadi yaşamın dayandığı insan tipi olarak verili tarihsel koşulları aşan bir biçimde bütün zamanlar için geçerli bir insan mıdır en çok sermaye birikimi peşinde bir yaşamı meşru ve ideal sayan insan?

Weber'in bu soruya verdiği yanıt şöyledir: Hayır, geçerli değildir. Bu yanıtın tarihsel dönemler boyunca tekabül ettiği gerçeklik ise batı dünyası için şöyle açıklanabilir:

Dinlerin toplumsal yaşantılarımızı neredeyse bütünüyle belirlediği ortaçağ öncesinde kazanç arzusu gündelik ihtiyaçların giderilmesiyle doğal bir biçimde sınırlandırılırdı. İnsanlar temel ihtiyaçlarını giderdikten sonra daha fazlası için hareket etme, savaşım verme ihtiyacını hissetmezlerdi. Orta çağda ise feodal sistemin ve dinsel kurumların gerekleri doğrultusunda 'işbirlikçi' ve teknik anlamda iş odaklı bir meslek örgütlenmesiyle sınırlı bir lonca düzeninin iktisadi yaşama dönük sınırlı düzenlemeleri söz konusuydu. Zira, Protestanlığın ortaya çıkışı ve Reformasyon öncesinde Hıristiyanlık keşiş ve monkların yaşantısıyla temsil edilirdi ve ruhban yaşantısıyla sınırlı dini yaşantı asla ve asla iktisadi etkinliklerle içiçe geçemiyordu.

Ortaçağ sonrasında ise bu, Protestan Etiğin mümkün kıldığı bir girişimci insandır. Yani, günlük üretimin ötesine geçilip sermaye birikimini hedefleyen, en çok kazancın peşindeki rasyonel insan tarihsel kökleri

kılı kırk yaran keşiş ve monkların yaşantılarında olmakla beraber yaygın olarak modern kapitalist dönemde karşımıza çıkıyor. Çok çalışan ve her türlü tüketim ve hazcı etkinlikten kendisini uzak tutan Protestan girişimcinin bu dindarlığıdır ki batılı sömürüye meşruiyet kazandırın temeli sağlamıştır. Zira (Protestanlığın sekülerizme evrilmesiyle birlikte *homoeconomicusa* dönüşecek olan) Protestan girişimci, kendisi de durup dinlenmeksizin çalışmaktadır ve bu dünyadaki işe adanmışlık genel olarak dini adanmışlığın bir güvencesi sayıldığından, yanlarındaki işçileri çok çalıştırarak sömürmelerinin bir meşrulaştırıcısı haline gelmiştir. Dolayısıyla, Protestanlık öncesinde Hıristiyan birey dünyevi-iktisadi bir etkinlik için böylesi bir adanmışlık zemini bulamazken Protestanlık sonrasında hem kendisi, hem ailesi hem de yanında çalıştırdıkları için neredeyse bütün dünyalarının dünyevi etkinlik ve bu etkinlik sonucunda sağlanan başarıdan ibaret olduğu bir yeni yaşam tarzına evrilmişlerdir. Nitekim, Weber'in çalışmasında vurguladığı en temel nokta, kapitalist sistem gibi bireyci bir ideolojiye ve rekabete dayalı bir sistemin ilk olarak Hıristiyan batı dünyasında ortaya çıkmış olmasının ve batılı toplumların karakteristik özelliklerini bünyesinde barındırıyor olmasının tesadüfi kabul edilemeyeceğidir.

Doğulu/İslami bağlamın toplum yaşamında ise yukarıda betimlenen özelliklerle tezat yaratan bir durum sözkonusudur zira İslam'ın ortaya çıkışı kadar eskidir din-ekonomi arasındaki ilişkiler: Dini düzenlemelerle toplumsal ve iktisadi düzenlemelerin asla birbirinden ayrı olmadığı doğulu/İslami bağlamda ise dayanışmacı ve bireyci olmayan denge prensibi etrafında şekillenmiş bir ilişkiler bütünü sökonusu idi. Bu çerçevede, batının kısıtlı lonca düzenine karşı kapsayıcı ve bütüncül Ahilik/fütüvvet sisteminden kaynaklanan düzenlemeler sadece iktisadi yaşama değil karşılıklı etkileşim içinde yaşamın bütünü etkilerdi. Dolayısıyla, dini alan ile ekonomik alanın düzenlenmesi toplumsal yaşamı iktisadiyatı da içerecek bir biçimde bütün olarak algılamakla gerçekleştirilmiş olup ortaya çıkan ideal toplum ve insan modeli paylaşılan (bireyci değil de toplumcu bir etiğe tekabül edecek biçimde) bir ahlak/onur kodu (Weber, 1978, Vol II: 1105, 1068), dayanışmacı bir orta yol ve denge arayışında ifadesini bulmuştur.

Bu çalışmada yukarıda belirtilen soru işaretlerini aydınlatma amacıyla biraz lonca sistemi ile bizdeki ahilik/fütüvvet sistemleri arasındaki ayırmadan biraz da Protestanizmin bir inanç ve kültürel arkaplan olarak kapitalist sistemi nasıl desteklediğinden bahsedeceğim. Ve daha sonra da çalışmanın son kısmında 'güncel arayışlar' başlığı altında batılı *homoeconomicusun* ve mevcut kapitalist sistemin krizi karşısında Anglo sakson dünya ile kıta Avrupadaki arayışlardan kısaca bahsederek bizim tarihsel arkaplanımızla (yani ahilik/fütüvvet kurumu) desteklenen özel-

likler dikkate alındığında nasıl bir çözüm önerisi geliştirilebileceğini sorgulayacağım.

Lonca ve ahilik/fütüvvet düzenleri arasındaki farklılıklar

Bu iki kurumlaşma aşağı yukarı eşzamanlı olarak ortaya çıkmakla beraber doğudaki fütüvvet oluşumunun tarihsel olarak önceliğini ve Avrupa loncalarındaki doğu etkisini başta H. Pirene olmak üzere birçok Avrupalı tarihçi dile getirmiştir (Hodgson, 1995: 78-9). Bu iki düzeni ortaçağda iktisadi hayata dair düzenlemeleri içermesi bakımından adeta birbirine özdeş kurumlar gibi ele almaya alışığızdır. Ama bu iki düzene biraz yakından ve derinlemesine bakıldığında görülmektedir ki durum hiç de öyle değildir. Öncelikle ve genel olarak lonca düzeni özellikleri itibarıyla sadece iş yaşamına dair düzenlemeleri içermesi dolayısıyla teknik-mekanik ve genelde tüccar ve sanatkar üyelerin özlük haklarını korumak amacını güden bir dayanışma örgütlenmesi niteliğine sahipken (Şimşek, 2002: 45), ahilik/fütüvvet örgütlenmesi dini ve kültürel boyutları da içermek suretiyle bütün bir toplumsal yaşama dair düzenlemeleri bünyesinde barındırmak suretiyle bütüncül ve içerici bir özelliğe sahiptir.

Nitekim bu bağlamda, ahilikte ekonomik fonksiyonlar bir araç olarak görülür ve amaç haline getirilmelerine izin verilmezdi (Ekinci, 2001: 19). Dini ve dünyevi fonksiyonların ahilik içindeki yeri Hadis-i Şerifte de belirtildiği gibi “Hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya için, yarın ölecekmiş gibi öbür dünya için çalış” cümlesiyle özetlenebilir. Ayrıca, kolay kazanç makbul değildir: Kazanç, meşakkatli olacak, güç olacak, alın teri ve emek karşılığında elde edilecektir (Ekinci, 2001: 23). Samimiyet, cömertlik, Allah’tan başkasına kul olmama, sürekli gelişme ve yenilenme, alçak gönüllülük, misafirperverlik, merhamet, dürüstlük gibi özellikler fütüvvet ve ahiliğin en temel ve genel ilkeleridir (Solak, 1996: 89).

Bu niteliklerle bağlantılı olarak, lonca düzeni daha ziyade iş yaşamının teknik gereklerine cevap verme önceliğiyle kendisini sınırlandırmışken, ahilik/fütüvvet örgütlenmesi güçlü bir merkezi yönetimin bünyesi dahilinde işlev görüyor oluşunun da bir uzantısı olarak, Althusser’in ‘Devletin İdeolojik Aygıtları’na benzer bir biçimde şehir, kasaba ve hatta köylere kadar uzanan eğitsel faaliyetler dahil hayatın her alanını kapsayan bir ufka sahipti; ve bugünkü anlamda sivil fonksiyonlar üstleniyordu (Ekinci, 2001: 65). Özerk nitelikleriyle bir yandan sivil toplum örgütlenmesi gibi fonksiyon görürken İslamlaşmış özellikleriyle de hem yerel halk hem de devlet aygıtıyla ittifak halinde işlev görmeleriyle (Hodgson, 1995: 141) günümüz demokrasilerinde işlev gören kurumların canlılığını hatırlatmaktadırlar. Ortaçağ itibarıyla batı dünyasında kitlesel/yaygın eğitim kurumlarının bulunmayışı dikkate alınır salt verdiği yaygın

eğitimle bile ahi teşkilatının sivil bir kurum olarak merkezi devlet ile bireyler arasında sivil toplum kuruluşu işlevi gördüğü açıktır.

Ahilik örgütlenmesinin bu çerçevede gördüğü en temel işlev uzlaştırıcılık ve arabuluculuk işleviydi: taşıyıcılarının Şerif Mardin'in deyişiyle halk İslamı bir başka deyişle de alevi halk –tasavvufi geleneğe dayalılığıyla- oluşudur (Ülgener, 1984: 151-159). Bu nokta, ahiliğin çevrede yaşanan sorunları merkeze göndermeksizin kendi içsel mekanizmalarıyla çözüme ve neden neredeyse bütünsellik gösterecek şekilde kendi kendine yetme eğilimine sahip olduğunu açıklar niteliktedir. Bu nedenle olmalıdır ki, ahilik kurumu oldukça gelişkin bir arabuluculuk sistemine de sahiptir.

Bu anlamda ahilik için Osmanlı devlet zihniyetine yön veren prensiplerle yaygın kitlelerin benimsediği prensip ve anlayışın eşgüdüm içinde paralel olmasını/kalmasını sağlayan sistem olarak nitelendirebiliriz. Nitekim, ahi birliklerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda da önemli bir rol oynadıkları bilinmektedir (Ekinci, 2001: 10). Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nun en uzun ömürlü İmparatorluk olmasının bir nedeni de bu olmalıdır. Bu çerçevede Hodgson da (1995: 310) ahilik düzeninin sosyal değişimleri ve çatışmaları önleyici, uzlaştırıcı yönüne dikkat çekmektedir. O'na göre, özellikle İmparatorluğun orta dönemlerinde ahilik kurumu sistemin bütün yükünü taşımıştır (Hodgson, 1995: 241). İslamilik niteliğini Hodgson (1995: 378) Mardin ve Ülgenerden farklı olarak 'şeriat eksensellik ile tasavvuf arasında kurulan bir denge' olduğuna işaret etmektedir.

İş hayatı ile ilgili fonksiyonları söz konusu olduğu zaman da lonca ve ahilik düzenleri şu açıdan da birbiriyle özdeş kurumlar değildir. Şöyle ki, yukarıda kısaca özetlenen ahilik kurumu doğulu ve İslami bağlamın genel içeriklik ve bütüncüllük özelliklerini gösterirken Batının lonca düzeni feodal sisteminin dışlayıcılık ve parçalılık özellikleri gereği katmanlı ve parçalı bir özelliğe sahiptir. Biraz daha açacak olursam, bilindiği gibi ve en çok Osmanlı sosyoekonomik düzeninde somutlaştığı gibi doğulu İslami bağlam güçlü bir merkezi yönetime dayalı ve dışlayıcı olmayan bir işleyişe sahiptir. Çevre ile güçlü bir eşgüdüm arayışı da bu bağlamda öne çıkmaktadır. Batı ise çeşitli güçler (başta çok sayıda feodal bey ve kurumlaşmış din olmak üzere) arasında verilen savaşımın bir arenası durumundadır. Ayrıca, lonca düzeninde ustaların üye yapıldığı sistemden kalfalar dışlanmıştırdır örneğin; ve bu ahilik/fütüvvet sistemi için geçerli değildir; sistemden dışlamak şöyle dursun fütüvvet ahlakının temeli 'başkalarını, dahası zayıfı kendi nefsinden yüksek tutmaktır.'; bu çerçevede alt sınıfların yararlarının korunması gözetilen birincil işlevlerden biri olmuştur; içeriklik Müslüman olmayanlara kadar vardırılyordu (Hodgson, 1995: 309).

Bu bağlamda her ne kadar uzun vadede kendisi de içsel organizasyonu itibarıyla dışlayıcı kalsa da lonca düzeni ve Reformasyona giden süreçte Protestanlığın ortaya çıkışı da daha içerici bir sisteme doğru gidiş yönünde gösterilen arayışların bir parçası olmuş olmalıdır: Zira, bu düzen ahilikte olduğu gibi dinsel kültürel özelliklerle çok fazla bezeli değildir. Weber'in de (1978, Vol 2: 1105, 1068) vurguladığı gibi batıda sınıflı olmayan ve kapsayıcı bir dinsel ahlaki/onur kodu mevcut değildir zira. Nitekim, mevcut kaynaklar tarihsel olarak fütüvvet ve ahilik sistemlerinin ortaya çıkışının lonca düzeninden önce olduğunu ileri sürmektedir ki dayanışma gibi batılı toplum yapısıyla zıt kimi özellikler barındırdığı düşünüldüğünde mantıken de doğru olan budur. Hiç kuşkusuz bu arayışların günümüzde somutlaşmış en önemli unsuru ulus-devlet çatısı altında toplanan organizasyonlara tekabül eder. Ama bütün bu kapsayıcılığa ve bütünselliğe yönelim sonuç vermemiş, çabalar bir nevi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Zira, doğunun birleştirici eklektik habitusu ne denli derinse tarihsel olarak, diğerinin de parçalı ve dışlayıcı habitusu o denli derindir. Sınıflı toplumdur örneğin bu toplum ana özelliği itibarıyla ve işçi ile işverenin sendikası ayırıcıdır vs. Ve benim kanaatimce Türkiye gibi batı dışı toplumların parlamenter demokrasiye de sendika gibi dışlayıcı ve/veya katmanlı türden yapılara da uyum sorunları göstermelerinin temelinde bu gerçek yatmaktadır. Zira başta devlet örgütü olmak üzere (ki Türkiye büyük Osmanlı'nın merkezi devlet örgütünün günümüzdeki taşıyıcısı olarak buna iyi bir örnektir) doğulu toplumsal yapılar çok derin bir içermeci ve bütünlüklü habitusa sahiptirler.

Özetle ve Hodgson'un (1995: 375-383) kavramlaştırmasıyla lonca düzeninin işleyişini temsil eden 'hiyerarşik korporatizme' karşı 'İslamlaşmış sözleşmecilik' söz konusuydu. Buna göre önceden belirlenmiş görevlere katı bir biçimde önceden belirlenmiş kişilerin atanması esasına dayalı işleyişle modern batının formalizmine temel oluşturan 'hiyerarşik korporatizm'e karşı her bir durumun ayrı ayrı ele alındığı, keyfi (bir defa için belirlenmiş ve sonraki durumlar için de içeriğe bakılmaksızın geçerli kabul edilen formel mekanizma ve kurumlar olarak) çerçevelere indirgenemeyen bir tarihi raporlar külliyatı dizisiyle anlam kazanan 'İslami sözleşmecilik' düzeni söz konusu idi (Hodgson, 1995: 384).

Zamanının esnaf örgütü olarak ahilik düzeni, bu çerçevede vakıflarla eşgüdüm halinde iş hayatı ile ilgili fonksiyonlar yanında çok geniş bir çerçeveyi kapsayan etkinlikleri kapsayan sorumluluklar üstleniyordu. Bunlar, ahlaki, eğitsel ve dayanışmayı ilgilendiren konularda olabiliyordu.

Bu çerçevede, iş yaşamına dönük eğitim yamak, çırak, kalfa ve en son aşamada da ustalığa geçişi kapsamaktadır: Ancak bu eğitim mesleki

eğitimden ibaret kalmayıp, genel olarak insani terbiyeyi kapsamaktadır. Zaviyelerde genel ve dini eğitim sürdürülürken çalışma-iş yaşamında da mesleki eğitim (meslek ve çalışma ahlakını da kapsayacak şekilde) verilmektedir (Şimşek, 2002: 38-42). ‘Yaran odaları’ denilen odalar ise dindendirici, eğlendirici, eğitici fonksiyonları (dini yaşam seküler yaşam ayırımı o zamanlar olmadığı içindir ki bu eğitim özü itibarıyla ahlaki ve dini idi) yanında bölgesel sorunların çözümlendiği, ortak çözümlerin bulunduğu bir mekan görevi ifa ediyordu.

Ayrıca, sahip olduğu yardım sandığı (‘esnaf kesesi’ denilen) üzerinden bir sosyal güvenlik ve arabuluculuk işlevi de görüyordu. Sandık evlenme, ölüm, hastalık, sermaye sağlamak gibi ihtiyaç zamanlarında, düşkün ve sakatlara da devamlı yardımda bulunur, esnafa borç verirdi.

Siyasi ve askeri fonksiyonlar bile yerine getiren ahi örgütleri (‘orducu esnaf’ denilen grup aracılığıyla) gerektiğinde buldukları yerin korunması (iç karışıklıkların önlenmesi ve sınır boylarındaki ayaklanmalarda) işlevini de üstlenebiliyorlardı. Özellikle devlet otoritesinin zayıfladığı dönem ve yerlerde ahilik örgütü gördüğü bu fonksiyon bağlamında güçleniyordu ve kendisine merkezden verilen yetkiler de artıyordu.

Protestanizm-Kapitalizm İlişkisi

Batıda Kapitalizmin yerleşiklik kazanması ile birlikte bütün dünyada ‘modern ekonominin gerekleri’ başlığı altında bir nevi zor ile yaygınlık kazanan kapitalist rejimler nedeniyle sistemler bizde olduğu gibi eski özelliklerini yitirirken hiç kuşkusuz eski güçlerini de yitiriyorlardı. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu tam da sözünü ettiğimiz esnaf sisteminin çöküşüne paralel olarak çöktü. 19. yy ile birlikte ahilik teşkilatı fonksiyonlarını yitirirken Cumhuriyet’in kuruluşundan hemen bir yıl sonra da (1924) Esnaf teşkilatı resmen kaldırılmıştır. Bundan önceki süreçte ise batı dünyasıyla artan ekonomik ilişkilerin bir sonucu olarak ahilik düzeninin erken dönemde lonca düzeni benzeri bir düzene evrilmesi söz konusu olmuştur: Bunun anlamı ahilik düzeninin manevi ve dini içeriğini kaybederek salt bir çıkar birliği haline dönüşmeye başlamış olmasıdır. Böylece, birer okul işlevi gören ahilik birliklerinin yerini lonca örgütlenmelerinin mantığına dayalı yeni örgütlenmelerin alması 15. yydan itibaren başlayan bir yozlaşmanın habercisi olmuştur (Şimşek, 2002: 44-5). 18. yy başlarında ise kelime anlamı ‘imtiyaz, tekel’ olan gediklerin ortaya çıkışı sonun başlangıcı olmuştur.

Peki adapte olmaya çalıştığımız kapitalist düzenin özellikleri nelerdi ve biz sosyo kültürel tarihsel arkaplanımız itibarıyla bu yeni düzene adapte olmaya ne derece hazırlıydık? Şimdi kısaca Protestantizm ve onunla bağlantılı olarak kapitalizmin gerektirdiği insan ve toplum tipin-

den bahsedeceğim; ve bu tipte insanın bizde yetişmesinin zorluklarını kısaca açmaya çalışarak bu bölümü de bitireceğim:

Daha önce de belirtildiği gibi, kişisellikten formallığe ve büyük ölçekli rasyonel kurumlara ve işletmelere (fabrika düzenine ve sanayi toplumuna geçiş anlamında) geçiş; kurumsal işleyişte her düzeyde artan rasyonellik; bireysel kurtuluş dini olarak Hıristiyanlığın reforme edilmiş hali anlamına gelen *Protestan Etik*le bağlantılıdır. Aşırı bir üretkenliğe karşın kendini her tür tüketim etkinliğinden ve haz veren etkinlikten uzak tutma, zamanını kılı kırk yaran bir biçimde üretkenlikle geçirme bu Protestan insanın temel özellikleridir. Zira, bu dünyada sağlanan maddi/dünyevi başarıların dini kurtuluşun anahtarını insana vereceğine inanılırdı. Dinsel alan ile toplumsal ve iktisadi alanların birbirinden tamamen bağımsız olduğu, Sezar'ın hakkının Sezar'a İsa'nın hakkının İsa'ya prensibinin geçerli olduğu Hıristiyanlık dininin toplumsal/iktisadi alanla yoğun etkileşime girişi ve iktisadi kazancın din içerisindeki meşruluğunu sağlayabilmesi Protestanlıkla mümkün olabilmektedir. Sonuç olarak, gerek çıkarı peşinde koşan rasyonel birey gerekse batılı sömürünün temelleri bu Protestan temel üzerinde yükselmektedir.

Bizde iktisadi fonksiyonlar İslam dini kadar eski olduğundan iktisadi etkinlikler dini yaşamın dışında kalmamıştır. Bununla ilintili olarak da İslam dini Hıristiyanlık gibi bireysel bir kurtuluş dini olmayıp toplum yaşamının her alanını da kapsayan bir 'orta yol' ve/veya denge dini olmuştur. Bunun içindir ki ortak bir dini, ahlaki temele, onur koduna sahip olabilmektedir ve bu sayede de dışlayıcı ve sınıflı toplumsal arkaplanlar için uygun ortamlar yaratmamıştır. Oysa batılı feodalizmin de gösterdiği gibi her türden dayanışmayı önemli ölçüde dışlayan bireyci onur kodu, sınıflı toplumsal düzen batılı toplumsal modellerin isteseler de kurtulamadıkları özellikler olagelmıştır.

Günümüzde Arayışlar: 'Rasyonel/Ekonomik İnsan'a Karşı 'Bütüncül/İslam İnsanı'

Protestan insanın ve kapitalist sistemin en temel özelliği yukarıda belirttiğim 'aşırı bir üretkenliğe karşın tüketmeme ve kendini herhangi bir haz veren boş zaman aktivitesinden uzak tutma'dır. Ve kapitalist sistemin asıl olarak üretkenliğini kaybedip bütünüyle tüketime ve her türden haz veren etkinliğe yönelen ve bu nedenlerle içi etik olarak da boşalan rasyonel insan (*homoeconomicus*) nedeniyle krizde olduğu iktisat ve sosyal bilim literatürlerinde ileri sürülmektedir (Bell, 1996). Batılı toplumlara yönelik bu saptamanın gerçek olduğu çıplak gözle bile görülebilir. O zaman batı dünyası da dahil tüm dünyanın içinde bulunduğu krizden çıkışın anahtarını nerede aramak gerekecektir?

Anglo-sakson gelenekte serbest piyasaya egemen olan ve 'ruhsuz'; ahlakının hesabını da kendisinden başka kimseye vermeyen çıkara dayalı 'ekonomik insan'ın krizi yeni muhafazakarları harekete geçirmiştir: Buldukları formül: Ben-Biz dengesine dayalı bir yeniden toplum inşasıdır (Örneğin bkz., Etzioni,). Bu formül, otoriter yönelimli bir yeni düzene geçiş riski dolayısıyla eleştirilmesi nedeniyle önerilerinin gerçekliğinin iyice işlenmemiş olması nedeniyle de eleştirilebilir. Kıta Avrupasındaki arayış ise ahilikteki dayanışmacı ve uzlaşmacı ruhu andırması bir yana, Refah Devletinin kriziyle birlikte ele alındığında başarılmasının hangi yapısal unsurlarla ortaya çıkacağı belli olmayan bir diyalog çağrısından ibarettir: Bu çerçevede devlet, işçi, işveren ve en genel anlamıyla sivil toplumu içerecek bir taraflar arası diyalog vurgulanmaktadır. Sonuç olarak batı dünyasında kriz kesin, belirgin, ve derindir.

Bu durumda genel olarak modernleşmeci paradigmanın özel olarak da kapitalizmin krizi söz konusudur ve bu batılı sistem içi arayışlar yanında dışsal arayışları da mümkün ve gerekli hale getirmektedir. Bu hususta adres olarak dünyanın yüzünü doğulu medeniyetlere döndüğü açık bir gerçektir. Bu nedenle bizimki gibi ülkelere büyük iş düşmektedir. Ben burada mütevazı bir öneri geliştirmeye çalışacağım:

Bunun için batılı bilim dünyasından bir açıklayıcı modele başvurmak istiyorum: Ünlü sosyal psikolog Maslow'un batılı insan sözkonusu olduğunda gerçekten de doğru olan ihtiyaçlar hiyerarşisine dayalı olarak bir tiplleme yaratmanın mümkün olduğunu düşünüyorum. Maslow, sınıflı toplum yapısı bağlamında toplumsal ve manevi ihtiyaçları yokumsanan ve/veya doğal/maddi ihtiyaçlarıyla sınırlı algılanan geniş kitleleri veri olarak geliştirdiği *ihtiyaçlar hiyerarşisi* teorisinde insanların ihtiyaçlarını ancak ve ancak kademe kademe giderebileceklerini ileri sürmektedir. Buna göre, bir basamağa ait ihtiyaç kalemi giderilmeden bir üst ihtiyaç kalemindeki ihtiyacın giderilmesine geçilemez. Bunun anlamı ise bazı insanların sadece en temel ihtiyaçlarını gidermek suretiyle yeryüzünde varlıklarını sürdürmeleri olacaktır.

Nitekim, bu paradigmaya göre bir yandan varsıllar için maddi ve manevi ihtiyaçlar sonsuzcasına hiyerarşik olarak artabilmekteyken öte yandan tarihsel süreç içinde maddeten yoksunluk içinde bulunanlar için vatandaşlık, bir tarikata üyelik vb. insanca etkinlikler bile para karşılığında olabilmıştır (Hobsbawm, 1998: 216). Bunun sonucu, halkın çoğunluğunun toplumsal ve manevi/ öz gerçekleştirimci etkinliklerden dışlanması olmuştur.

Oysa, en yoksul insan bile salt maddi gereksinimlerini gidermekle doymuş, ihtiyacı giderilmiş sayılmaz, sayılmamalıdır. Batılı en çok yararı peşinde koşan rasyonel insan söz konusu olduğunda durum budur, ve kanımca Batı toplumlarının üstesinden gelmesi gereken de bu kat-

manlılık/sınıflılık gerçeğidir. İhtiyaçlarıyla bir bütün kabul edilen, edilmesi gereken sosyal ve manevi insan gerçeğine erişmeleri gerekmektedir. Hiç bir insan manevi özgerçekleştirim aşamalarından dışlanmamalıdır. Sınıflılık sorununun üstesinden gelmenin temel şartı da insana böyle bir yaklaşımın yaygınlaştırılmasında aranmalıdır.

Bilindiği gibi bizimki gibi 'yoklukta şeref' bulan toplumlarda ise (Ülgener, 1981) maddi yoksulluk ile de manevi ve toplumsal yoksulluğun bir ön şartı değildir. Ahilik düzeninde insan bir bütün olarak ele alınmış ve bu insanın bütün yönleriyle geliştirilmesi hedeflenmiştir. İnsandan insan-ı kamil'e olan yolculuğunda (Ekinçi, 2001: 24-31) bu insanın ihtiyaçlarının öncelik sırası da maddi olandan manevi olana değil manevi olandan maddi olana doğru bir sıralama izlemiştir. Çok yoksul olabilir ama üst düzeyde toplumsal saygı ve sevgi görebilirsiniz, ve hatta manevi gelişmişliğinizin de o ölçüde fazla olduğuna hükmedilebilir. Bizde insanlar arası hiyerarşinin de ölçütü manevi üstünlüklere sahip olmaktır. Tabii ki bunun böyle olabilmesi güçlü bir merkezi devlet aygıtının orta çağlardan bu yana var olması ve ahilik benzeri ara-sivil örgütlenmelerin de halkın en temel ihtiyaçlarını giderme konusunda sürekli bir işlev görmesiyle ilintisi unutulmamalıdır. Zira, en temel ihtiyaçları giderilmemiş insanın hayata bütünlüğü içinde yaklaşabilmesi ve maddi ihtiyaçlarıyla manevi ihtiyaçlarını dengeleyebilmesi beklenemez.

Ahilik düzeninin ortadan kalkıp bizim bünyemize uygun olmayan lonca düzeninin gerekleriyle uzlaşmaya çalıştığımız dönemde iktisadi yaşamda mesleki ahlak ve deformasyon önemli bir sorun olmuştur; ve bu sorun diğer İslam ülkelerini de içerecek bir biçimde günümüze değin çözülebilmemiş değildir. Ahilik düzeninde müşteriye kalitesiz mal veren esnafın 'papucu dama atılırdı'. Papucun dama atılması deyimi o günlerden kalmıştır. Günümüzde ise mesleki deformasyon kalite ile ilgili kaygıları silip süpürmüştür. Batılı Protestan girişimcinin sahip olduğu bireyci protestan etik benzeri bir etik dayanak da olmadığından yeni bir ortak/paylaşılan onur kodunun geliştirilmesi bu çerçevede de şarttır. Nitekim, *Protestan Etik* benzeri bir bireysel etik'in ortaya çıkması imkanı olmayan katolik Fransa'da laik rejimin ortaya çıkışının ardından moral ve etik düzenlemelerden yoksun kalan bu ülke için de sosyoloji biliminin kurucularından Durkheim (1949) iktisadi alandaki ahlaki boşluğu gidermek adına lonca düzenine benzer bir çağdaş organizasyonun oluşturulmasını şart görmüş ve bilimsel çalışmalarını bu konu üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde çizilen ve homoeconomicusa karşılık gelen insana karşın bütüncül bir insanın İslam dünyasındaki karşılığını İslami ekonomi literatürünün önemli isimlerinden Nasr (1989) şöyle tanımlamaktadır: "Allah'ın (yeryüzündeki) **bilinçli** bir temsilcisi"

(vurgu benim). Bilinçli bir insan olmanın bütün kalıpları ve ezberleri kırmak anlamına gelmesi ölçüsünde ise İslam insanı bağlamında bugün arayış içinde olanların Weber'in İslam ortamına biraz da küçümsemeyle atfettiği 'ortalama etik' gerçeğine savaş açılmasını gerektireceği açıktır. Bu mücadele ise, her şeyden önce 'orijinal anlam'a ve 'kaynaktaki sorular'a dönüşü gerektirecek ve günümüzün koşullarında İslam'ın Allah'tan başkasına hesap vermeme özelliği gereği belki Protestan Etiğin bireysel etiğine benzer bir etiği de ortaya çıkararak her iki sistemi eksik ve fazlalarından arındırarak yeni bir senteze varılabilecektir.

KAYNAKLAR

- Althusser, Louis, 1989, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, 2. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Bell, Daniel, 1996, *The Cultural Contradictions of Capitalism*, Basic Books.
- Durkheim, Emile, 1949, *Meslek Ahlakı*, Çev. Mehmet Karasan, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Ya.
- Ekinci, Yusuf, *Ahilik*, İstanbul: Talat Matbaası.
- Hodgson, G.S., Marshal, 1995, *İslam'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyyetinde Bilinç ve Tarih*, Cilt I, II, İstanbul: İz.
- Nasr, S.V.R., 1989, "İslamic Economics: Novel Perspectives," *Middle Eastern Studies* 25 (4).
- Solak, Fahri, 1996, "Ahiliğin Sosyo-ekonomik Fonksiyonları ve Bugünkü Kurumlar," *Çerçeve*, 1996, Yıl.1, Sayı.18.
- Şimşek, Muhittin, 2002, *Ahilik: TKY ve Tarihteki Bir Uygulaması*, İstanbul: Hayat.
- Ülgener, Sabri, 1984, *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, Ankara: Mayaş.
- Ülgener, Sabri, 1981, *Dünü ve Bugünü ile Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*, İstanbul: Der.
- Weber, Max, 1992, *The Protestant Ethic and Spirit of Capitalism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Weber, Max, 1978, *Economy and Society*, Vol II, Berkeley: University of California Press.

ABSTRACT

Relationship Between Religion And Economy And Search For A Contemporary Paradigm

First, this study includes historical economical patterns of the east and the west (forms of *ahilik* and *lonca*). These relationship between religion and economy which problematized by carrying out contemporary working relations in the context of Protestantism and capitalism. Lastly, total/integral and ethical economical person of the east (homo-Islamicus) tries to be problematized against the western rational homo-economicus as a solution on the base of economic relations.

Key Words: religion, economy, lonca, ahilik (brotherhood), protestantism
